

**Московский государственный университет
имени М.В. Ломоносова
Исторический факультет
Кафедра истории южных и западных славян**

ИСТОРИКИ-СЛАВИСТЫ МГУ

Книга 15

**КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ИСТОРИИ ЮЖНЫХ
И ЗАПАДНЫХ СЛАВЯН
В НОВОЕ И НОВЕЙШЕЕ ВРЕМЯ**

(к 100-летию профессора В.Г. Карасева)

Москва

2023

УДК 811.16+821.16.09+008(=16)+94(=16)(082)

ББК 81.41я43+83.3(0=41)я43+63.3(0=41)я43

И90

*Печатается по решению Ученого совета
Исторического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова
от 22.03.2023 г. (протокол №2)*

Ответственные редакторы:
д.и.н., проф. Г.Ф. Матвеев,
к.и.н., доц. О.А. Дубовик,
к.и.н., доц. Л.В. Кузьмичева

Рецензенты:
Я.В. Вишняков, доктор исторических наук,
профессор Московского государственного института
международных отношений (университет)
Министерства иностранных дел Российской Федерации,
Н.С. Гусев, кандидат исторических наук, ученый секретарь
Института славяноведения РАН

И90 Историки-слависты МГУ: Кн. 15: Ключевые проблемы истории южных и западных славян в новое и новейшее время (к 100-летию профессора В.Г. Карасева). Научный сборник / Отв. ред. Г.Ф. Матвеев, О.А. Дубовик, Л.В. Кузьмичева. — М.: Издатель Степаненко, 2023. — 412 с. (Труды исторического факультета МГУ, вып. 233, серия II: Исторические исследования, 161). ISBN 978-5-901882-85-6

Книга подготовлена по итогам работы Международной научной конференции, посвященной столетию со дня рождения профессора МГУ имени М.В. Ломоносова Виктора Георгиевича Карасева (1922–1991), состоявшейся 25 февраля 2022 г. на базе исторического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова и Института славяноведения РАН.

Авторы, представляющие различные научные и учебные центры России и Сербии, исследовали важнейшие аспекты истории и историографии южных и западных славян в новое и новейшее время, сложные и проблемные вопросы их взаимоотношений с соседними государствами. В книгу также включен раздел воспоминаний и аналитических статей о В.Г. Карасеве, его коллегам и их вкладе в дело становления отечественного славяноведения в 1950–1980-х гг. Для специалистов в области истории южных и западных славян в новое и новейшее время, истории международных отношений, истории славяноведения и всех интересующихся историей славян.

© Исторический факультет МГУ, 2023

© Кафедра истории южных и западных славян
исторического факультета МГУ, 2023

© Авторы статей, 2023

© А.Ю. Степаненко, 2023

ISBN 978-5-901882-85-6

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие 11

I. Славистика в жизни и творчестве профессора В.Г. Карасева и его отечественных и зарубежных коллег

МАТВЕЕВ Г.Ф., КУЗЬМИЧЕВА Л.В. Виктор Георгиевич Карасев (1922–1991) 13

ПЕРОВИЧ Латинка. Мои личные и профессиональные воспоминания
о Викторе Георгиевиче Карасеве 24

КАРАСЕВА Е.А. Карасёвское «Подворье» в Москве 27

ГОРИНА Л.В. Слова благодарности 34

ВОЛОСТНОВА Н.В. Какой я помню родную кафедру славян 35

КОСИК В.И. Из глубин памяти. Карасев Виктор Георгиевич 36

АНШАКОВ Ю.П. Московские страницы моей «черногорской истории».
Воспоминания о Викторе Георгиевиче Карасеве 38

КУЗЬМИЧЕВА Л.В. Исследователи русско-сербских связей
Виктор Георгиевич Карасев и Витомир Вулетич: 30 лет сотрудничества и дружбы 42

ПУТЯТИН В.С. Иван Драгович Очак: судьба на фоне эпохи 49

НОСКОВА А.Ф. Выпускница кафедры южных и западных славян
исторического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова В.С. Парсаданова 62

НЕНАШЕВА З.С. Университетская славистика начала 60-х годов XX века
(взлет или перепутье?) 74

ПОЛЫВЯННЫЙ Д.И. Учителя и ученики.
Научные поколения кафедры истории южных и западных славян МГУ в 1970-е гг. 96

МАРНЕЙ Л.П. Неизвестные страницы истории славяноведения в России:
планы реорганизации Института славяноведения АН СССР
во второй половине 1960-х гг. 106

II. Славянское многоголосье нового времени

БЕЛОВА Н.Р. Образ ада в сочинениях чешских иезуитов побелогорской эпохи 115

МЕЛЬЧАКОВА К.В. «Народное образование – святое дело».
Как герцеговинец Пичета оказался в России 123

РАИЧ Сузана. Сербо-русские отношения
накануне майского переворота и после него (1902–1903 гг.) 139

ПАХОМОВА Л.Ю. Источники информации в корреспонденции Г.С. Веселитского-
Божидаровича в газетах «Новое время» и «Московские ведомости» 163

ХЛЕБНИКОВА В.Б. Русские предприниматели и Черногорское княжество-королевство
в начале XX в.: попытки наладить торговое и промышленное сотрудничество 185

КИРИЛИНА Л.А. Словенские либералы в первой половине 1880-х гг. Эластики и радикалы	199
СОРОЖКИНА Ю.О. Модернизационные процессы на Балканах на примере сербской столицы (1878–1914 гг.)	209
ИВАНОВА И.Е. Времена Омер-паши в историческом романе И. Андрича «Омер-паша Латас»	217
МИХАЙЛОВА А.А. Славянское наследие Всероссийской этнографической выставки 1867 г.: исторический контекст и современность (на примере памятников этнографии Черногории)	225
БЕЛОВ М.В. Черновая запись И.И. Срезневского о поездке в Черногорию (1841 г.) в фонде РГАЛИ	241
БОГОМОЛОВА Д.К. Сербско-черногорские отношения накануне Балканских войн 1912–1913 гг.	250
ТИМОФЕЕВ А.Ю. Военная пропаганда и эпидемии тифа в Сербии в 1915 г.	265
ВОЛОКИТИНА Т.В. Русский дипломат Л.В. Урусов об участии Болгарии в Первой мировой войне. Дневники 1914–1917 гг.	279

III. Славянские народы и их соседи на крутых поворотах новейшей истории

МОШЕЧКОВ П.В. Образование автономной Чешско-Словацкой армии во Франции (1916–1918 гг.)	297
ЕМЕЛЬЯНОВА Е.Н. Советско-польская война 1920 г.: неудавшаяся попытка разрушения Версальской системы	304
КОСТЯШОВ Ю.В. Реполонизация Вармии и Мазурии (Польша) после Второй мировой войны	317
ПУТЯТИНА И.С. Эволюция болгарского социал-демократического движения и Второй Интернационал в работе М. Тодоровой «Затерянный мир социалистов на окраинах Европы: воображая утопию 1870–1920-е гг.»	326
НОВОСЕЛЬЦЕВ Б.С. Югославия как лиминальное политическое пространство в международных отношениях в период холодной войны	339
АНИКЕЕВ А.С. Германская проблема и советская политика в «третьем мире». Белградская конференция неприсоединившихся стран 1961 г.	348
КОЛОСКОВ Е.А. «Рассадники ирредентизма»: албанские институты исторической политики в послевоенной Македонии и Косово (1944–1991 гг.)	362
ПИЛЬКО Н.С. Расстановка политических сил в Социалистической Республике Словения накануне провозглашения независимости	372
СМИРНОВА П. Е. Агентство ТИКА как проводник политики неоосманства в Западных Балканах	383

Приложение

Отчет о конференции «Ключевые проблемы истории южных и западных славян в новое и новейшее время. К 100-летию со дня рождения профессора В.Г. Карасева»	395
Сведения об авторах	403

Раич Сузана

СЕРБО-РУССКИЕ ОТНОШЕНИЯ НАКАНУНЕ МАЙСКОГО ПЕРЕВОРОТА И ПОСЛЕ НЕГО (1902–1903 гг.)

Аннотация. Сербо-русские отношения и связи в настоящем и в прошлом являются актуальными вопросами. Династия Романовых всего на полтора десятилетия пережила династию Обреновичей. Последствия убийств тех и других оставили глубокие следы на дальнейшей жизни обеих стран в «долгом двадцатом веке». Это делает необходимым переосмысление прошедших событий и поиск новых решений.

Король Александр, который родился в разгар первой сербо-турецкой войны 1876 года, был назван в честь своего крестного отца императора Александра II. Интерес, проявляемый русским двором к этому Обреновичу, благодаря его порфириноному крестному отцу, всегда был значительно шире, чем просто протокол. Сербо-русские отношения после женитьбы короля Александра в 1900 г. обещали смягчение напряженности, которая продолжалась с 1897 г. Сербо-русские отношения практически были на грани дипломатического бойкота и полного разрыва дипломатических отношений двух стран.

Однако после первой мирной фазы (1900–1901) в 1902 г. наступил кризис в сербско-русских отношениях. Это было вызвано не только отменой визита королевской четы в Крым, но и сложными международными отношениями и усилиями Вены и Санкт-Петербурга по преодолению разногласий на Балканском полуострове и сохранению статус-кво на Востоке любой ценой. Место и роль короля Александра и Сербии, с точки зрения министра иностранных дел графа В.Н. Ламздорфа, имели большое значение для поддержания мира в регионе. Но единомышленников у Ламздорфа было немного. Преодолевая сопротивление своего окружения, он пытался наладить отношения с сербским королем и добиться того, чтобы он следовал во внешней политике русским инструкциям. Ламздорф упорно трудился над этим вплоть до последнего дня в жизни сербской королевской четы, оборвавшейся после кровавого убийства 11 июня 1903 года. Он неизменно уверял императора, что следует поддержать короля Александра и оказывать ему помощь в усилиях сохранить мир на Балканах. Это безусловно подтверждают доклады В.Н. Ламздорфа императору и его инструкции посланнику в Белграде Чарыкову. С этой целью Ламздорф получил разрешение императора лично посетить короля Александра Обреновича в конце 1902 года.

Министр иностранных дел России, а также Русская церковь не обошли молчанием то, как была стерта с лица земли династия Обреновичей.

Ключевые слова. Сербия, Российская империя, король Александр Обренович, В.Н. Ламздорф. Сербо-русские отношения.

Suzana Rajić

SERBO-RUSSIAN RELATIONS ON THE EVE OF THE MAY COUP AND AFTER IT (1902–1903)

Abstract. Serbo-Russian relations and ties in the present and in the past are topical issues. The Romanov dynasty outlived the Obrenovych dynasty by just a decade and a half. The consequences of the murders of both left deep traces on the later life of both countries in the «long twentieth century». This makes it necessary to rethink past events and search for new solutions.

King Alexander, who was born at the height of the first Serbo-Turkish war in 1876, was named after his godfather Emperor Alexander II. The interest shown by the Russian court in this Obrenovich, thanks to his porphyry-bearing godfather, has always been much wider than just protocol. Serbo-Russian relations after the marriage of King Alexander in 1900 promised an easing of tensions that had been going on since 1897. Serbo-Russian relations were practically on the verge of a diplomatic boycott and a complete severance of diplomatic relations between the two countries.

However, after the first peaceful phase (1900–1901) in 1902, a crisis broke out in Serbian-Russian relations. This was caused not only by the cancellation of the royal couple's visit to Crimea, but also by difficult international relations and the efforts of Vienna and St. Petersburg to overcome differences in the Balkan Peninsula and maintain the status quo in the East at any cost. The place and role of King Alexander and Serbia, from the point of view of the Minister of Foreign Affairs, Count V.N. Lamzendorf, were of great importance for maintaining peace in the region. But Lamzendorf had few like-minded people. Overcoming the resistance of his environment, he tried to improve relations with the Serbian king and ensure that he followed Russian instructions in foreign policy. Lamzendorf worked hard at this until the last day of the Serbian royal couple, cut off after the bloody assassination of June 11, 1903. He invariably assured the emperor that King Alexander should be supported and assisted in his efforts to maintain peace in the Balkans. This is certainly

confirmed by the reports of V.N. Lamzdorf to the emperor and his instructions to the envoy in Belgrade Charykov. To this end, Lamzdorf received permission from the emperor to personally visit King Alexander Obrenovitch at the end of 1902.

The method of removing the Obrenoviж dynasty from the face of the earth did not pass without reaction from the Russian Minister of Foreign Affairs, as well as from the Russian Church.

Keywords. Serbia, Russian Empire, King Alexander Obrenovich, V.N. Lamzdorf, Serbo-Russian relations.

Сузана Рајић

СРПСКО-РУСКИ ОДНОСИ ПРЕД МАЈСКИ ПРЕВРАТ И НАКОН ТОГА (1902–1903)

Српско-руски односи и везе актуелна су питања и прошлости и садашњости. Династија Романов је свега деценију и по надживела династију Обреновић. Последице убистава и једних и других, оставиле су дубоке трагове на даљи живот обе земље у «дугом 20. веку». Отуда су се преиспитивања прошлих догађаја и трагања за новим сазнањима наметнули као нужност.

Краљ Александар, који се родио у јеку Првог српско-турског рата 1876. године, име је добио по своме куму, императору Александру II. Занимање руског двора за овог Обреновића, због високог кума, имало је одувек ширу димензију од уобичајеног и протоколарног. Српско-руски односи, након женидбе краља Александра Обреновића 1900. године, обећавали су смиривање тензија које су од 1897. биле константне, чак и на ивици дипломатског штрајка и тоталног прекида дипломатских веза две земље.

Ипак, после прве мирне фазе (1900–1901 године) српско-руски односи запали су 1902. године у кризу. Она није била изазвана једино отказом пријема краљевског пара на Криму, већ и сложеним међународним односима и настојањима Беча и Петрограда да превазиђу неспоразуме на Балканском полуострву и одрже статус кво на Истоку по сваку цену. Место и улога краља Александра и Србије, са аспекта министра иностраних дела грофа В.Н. Ламздорфа, били су од великог значаја за очување мира у региону. Али, Ламздорф није имао велики број истомишље-

ника. Уз отпор околине, настојао је да пружи сатисфакцију српском краљу и обезбеди да краљ у спољној политици следи руске инструкције. До последњег дана живота и насилног уморства српског краљевског пара 11. јуна 1903. године, Ламздорф је истрајавао на овом путу. Пред императором је чврсто заступао став да треба подржати краља Александра и потпомоћи напоре у корист мира. Доклади В. Н. Ламздорфа императору и његове инструкције посланику у Београду Чарикову то недвосмислено потврђују. Са тим циљем Ламздорф је издејствовао царско одобрење да лично посети краља Александра Обреновића на измаку 1902. године.

Начин уклањања династије Обреновић са лица земље није прошао без реакције руског министра спољних послова, као и Руске цркве.

* * *

Краљ Александар Обреновић рођен је 14. августа²³⁴ 1876. године, као прво дете српског кнеза Милана и кнегиње Наталије Обреновић²³⁵. Био је први владар нововековне Србије рођен на престолу, тј. који је рођењем постао и престолонаследник. Краљевић је добио име по свом куму, руском цару Александру II. Крштење је у двору обавио, у царско име, тадашњи руски дипломатски представник у Србији Карцов²³⁶.

Краљ Александар је у подне 6. марта 1889, када му је било свега 12 година, примио краљевску власт од оца, који се одрекао престола. Пошто је до његовог пунолетства требало да прође још пет и по година, вршење краљевске власти припало је тројици намесника, које је, на основу члана 70 Устава из 1889. године, именовао његов отац²³⁷. Избор је пао на двојицу генерала — Јована Белимарковића и Косту Протића, те на шефа Либералне странке Јована Ристића.

²³⁴ Сви датуми у основном тексту су по новом календару, ако није другачије наглашено.

²³⁵ Кнез Милан Обреновић венчао се са Наталијом Петровном Кешко 17. октобра 1875. године.

²³⁶ Записници седница министарског савета Србије, 1862–1898. / Приредио Н.П. Шкерковић, Београд: Државна архива НР Србије, 1952. С. 209; Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ). Историјска збирка. бр. 14.680. Заоставштина Наталије Обреновић. VIII–I. Крштеница Александра Обреновића.

²³⁷ Српски уставни од 1835. до 1990, са уставима Краљевине СХС и Краљевине Југославије / Приредио М. Радојевић. Београд: Граматик, 2004. С. 103–109; У раду ћемо о уставу који је познат као Устав из 1888. године, у складу са рачунањем времена по Грегоријанском календару, наводити као Устав из 1889. године. Устав је усвојен у Скупштини 22. децембра 1888. по старом, односно 3. јануара 1889. године по новом.

Династија Обрeнoвић је тaдa билa oзбиљнo уздрмaнa. Малoлeтнa влaдaри, oднoснo дeцa нa прeстoлу, прeдстaвљaли су велики ризик и зa зeмљe сa знaтнo дужoм држaвнoм трaдицијoм. Скупштинa је пoстaлa свeмoгућa устaнoвa, јeр је имaлa мoнoпoлски пoлoжaj у влaсти. Инфилтрaцијa рaдикaлa у свe цeнтрaлнe и лoкaлнe институцијe влaсти, дoвeлe су их у пoзицију мoћникa²³⁸.

Нaмeсничствo, кoје је вршилo крaљeвску влaст зa врeмe малoлeтствa крaљa Aлeксaндрa (1889–1893), прeдузимaлo је нajвишe мeрe бeзбeднoсти влaдaрeвe личнoсти. У Рaдикaлнoј странци, примeћујe сe јакa анти-динaстичкa струјa, и гoвoри сe дa је oдлaскoм Милaнa «тeк пoлa пoслa свршeнo», зaбeлeжиo је јeдaн дoбрo oбaвeштeни сaврeмeник²³⁹. Фрaнцуз Aлбeр Малe, кoји је дoшao у зeмљу кao пријaтeљ рaдикaлa, убрзo сe увeриo дa мeђу њимa имa мнoгo eлeмeнтa рaстрoјствa и aнaрхијe и дa, зa рaзликy oд њих, јeдинo нaпрeдњaци пoјмe знaчaj држaвнe идeјe²⁴⁰.

Иницијaтивa дa сe 1889. мирoпoмaжe малoлeтнa влaдaр, у гoдини у кoјoј сe oбeлeжaвa пeт вeкoвa oд Кoсoвскe биткe, и дa сe тaj чин oбaви у мaнaстиру Жичи, гдe су крунисaни влaдaри јoш oд Стeфaнa Првoвeнчaнoг, мoжe у кoрeну имaти врлo јаснy нaмeру: дa сe крaљу oсигурa лeгитимитeт влaсти и нaгласи сaкрaлни фaктoр.

Пoслe мирoпoмaзaњa, слeдeћи пример рускoг крунидбeнoг мирoпoмaзaњa, крaљ је oтишao у Студeницy дa сe пoклoни «свeтoм крaљу» Стeфaну Првoвeнчaнoм²⁴¹. Пoдршкa прaвoслaвнoг рускoг цaрa, кoји је нaрeдиo пoслaникy дa личнo присуствујe чинy мирoпoмaзaњa, билa је вишe нeгo дрaгoцeнa зa стишaвaњe антидинaстичкoг пoкрeтa. Aустриј-

²³⁸ Они су имaли дoминaнтнy вeћинy у Скупштини, Влaди, Држaвнoм сaвeту свим судским инстaнцaмa, a истo тaкo у свим институцијaмa лoкaлнe сaмoупрaвe. Тaкo сe, у прaкси, пaрлaмeнтaрни систем прeтвaрao у тoтaлитaрни јeднoпaртијски рeжим.

²³⁹ *Пирoћaнaц* М. Бeлeшкe / Прирeдилa С. Рaјић. Бeoгрaд: Зaвoд зa уџбeникe. 2004. С. 471.

²⁴⁰ *Малe* А. Днeвник сa српскoг двoрa 1892–1894 / Прирeдилa Љ. Миркoвић. Бeoгрaд: Клийo, 1999. С. 35.

²⁴¹ АСАНУ. Бр. 9.483. Прoгрaм зa прoслaву Кoсoвскe успoмeнe. Бeoгрaд 10.2.1889; *Српскe нoвинe*. Бр. 169. 1/13. јул 1889; *Пирoћaнaц* М. Бeлeшкe. С. 478; *Пaјeвић* А. Сa пeтстoгoдишњe слaвe Видoвдaнскe у Крушeвцу и мирoпoмaзaњe крaљa Aлeксaндрa у Жичи. Нoви Сaд: А. Пaјeвић, 1889; *Дeчaнaц* С. Влaдaлaц и нaрoд: крунисaњe и мирoпoмaзaњe влaдaoцa, дужнoсти њeгoвe и нaрoднe. Бeoгрaд: Штaмпaнo у штaмпaрији крaљeвинe Србијe, 1897. С. 128–133, 204–224; Први нoвoвeкoвни српски влaдaр кoји је мирoпoмaзaн биo је кнeз Милoш Обрeнoвић (1830), a свeтo мирo примили су и кнeз Михaилo (1840) и oтaц крaљa Aлeксaндрa Милaн Обрeнoвић (1868). *Љушић* Р. Обрeнoвићи и њихoв рoдoслoв. Гoрњи Милaнoвaц: Музeј руднoчкo-тaкoвскoг крaјa, 1998. С. 11.

ски извори бележе како су после миропомазанја «умукле гласине против династије».

Размирице краљевих родитеља Намесништво није успело да изолује и одстрани са тла Србије. Штавише, Намесништво је мирно посматрало како Скупштина, изашавши из својих законских и уставних оквира, удаљава из земље краљеве родитеље. Тиме је углед владарског положаја још више опао. Руски војни аташе Таубе прогнозирао је «нагли пад» династије Обреновић. Када су се страсти мало смириле закључио је да је краљ опстао само захваљујући угледу своје мајке²⁴². Да би спасили што се спасти да, намесници су пожурили да организују посету малолетном српском владару код руског цара. Краља и његову пратњу је 2. августа 1891. године сачекао на станици у Петерхофу лично цар Александар III, син трагично скончалог императора Александра II, кога су бомбе смртно раниле у престоници, усред бела дана 1. марта 1881. године²⁴³. И млади краљ се након те посете спасао, док су српско-руски односи за време прве и друге Пашићеве владе (1891–1892) били видно поправљени.

Овакво спасење није се догодило по први пут у новијој историји Србије. Једно исто такво десило се 1871. године, после убиства кнеза Михаила Обреновића у Топчидеру (1868). И тада је милошћу руског цара, био спашен пољуљани трон Обреновића на којем је седео малолетни кнез Милан, отац потоњег краља Александра Обреновића. Још једном се посрећило краљу Милану да се спасе, и то 1887–1888, када би сигурно био протеран после фијаска у рату 1885. године²⁴⁴.

У још неколико наврата руски цареви, Александар III (1881–1894) и његов наследник Николај II (1894–1918) показали су интересовање за последњег Обреновића. Најизразитији пример догодио се за време веридбе и женидбе краља Александра Обреновића 1900. године. Тада је дошло до обнављања кумовске везе младе српске династије са Романо-

²⁴² *Зайцев В.* Русија и Србија у време Намесништва и радикалских влада 1889–1892 // Зборник Матице српске за историју. 1986. 33. С. 79; *Пироћанац М.* Бешке. С. 482.

²⁴³ Опширније: *Рајић С.* Александар Обреновић, владар на прелазу векова — субљени светови. Београд: Српска књижевна задруга, 2014. С. 58–68, 452–461.

²⁴⁴ Види у: *Лошаков А.Ю.* Граф В.Н. Ламздорф — государственный деятель и дипломат. Диссертация. М., 2016. С. 125–126; О томе је писао и *Шемякин А.Л.* Что за подлец и мерзавец этот Милан. Александр III и политическая элита независимой Сербии // Родина. Российский исторический журнал. 2015. 2. С. 65–68; *Шемякин А.Л.* Митрополит Михаило у емиграцији (Заједно са Николом Пашићем против Милана Обреновића) // Зборник Историјског музеја Србије. 2003. 31. С. 219–238; *Шемякин А.Л.* Никола Пашич и Россия (1883–1889) // Россия и славяне: Политика и дипломатия. М., 1992. С.131–143.

вима. Наиме, император се примио кумства на венчању краља Александра и краљице Драге, упкос томе што су се оба краљева родитеља оштро противила овом браку.

Разлаз оца и сина због женидбе био је јединствена прилика да се краљ напoкон осамостали и да се на том путу Русија представи у улози његове заштитнице. За Русију је, како је извештавао руски отпpавник послова у Србији Павле Мансурoв, био много подеснији непoлитички брак са Српкињом, него политички брак са немачком принцезом²⁴⁵. А краљев отац довео је преговоре са немачким дворовима око женидбе сина до самог краја те 1900. године. Руски император је код ове констатације Мансурoва својеручно написао да је сагласан са тим мишљењем. Исти став је имао и канцелар Владимир Николаевич Ламздорф који тек што је заузео нову позицију у Министарству спољних послова и правитељству. Он је одраније сматрао да Русија треба да искористи питање краљеве женидбе за поправљање односа са Србијом. Без Ламздорфoвог знања и одобрења, Мансурoв не би могао да пласира своју замисао пред царем. Краљ је обећао да ће помиловати радикале осуђене због Иванданског атентата и да се његов отац неће више враћати у земљу. Петроград је прихватио тај предлог и краљу је обећан «милостиви однос Императора» према догађајима у Србији, ако се буде држао обећања²⁴⁶.

²⁴⁵ *Рајић С.* Владимир Всеволодович Жадовски и Павел Борисович Мансурoв – антиподи руске дипломатске мисије у Србији (1898–1901) // Русија/СССР и државност Србије/Југославије. Београд: Историјски институт, 2018. С. 163–190.

²⁴⁶ Архив внешней политики Российской империи (АВП РИ). Политархив. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2.861. Год. 1900. Л. 2, 10, 11, 15.

Било је преговора 1897. године са великим кнезом Владимиром и његовом супругом да се њихова кћи Јелена Владимировна уда за српског краља. Велики кнез је само наговестио да време за преговоре није баш погодно, а имао је у виду несређене односе између краљевих родитеља. Поновно отварање питања женидбе са руском принцезом две године касније, може бити, послужило је краљу као оправдање за женидбу са Драгом Машин. Ако није могао добити православну руску принцезу, изабрао је вереницу православне вере из Србије. Тиме је удовољио Русији, и истовремено обезбедио њену подршку за своје планове. У том правцу краљ је, без знања председника владе и краља Милана, задужио генерала Белимарковића да оде у руско посланство, са којим су везе после иванданског атентата биле скоро прекинуте, и да пренесе његове мисли руском цару. Краљ је нудио да саобрази своје деловање руским саветима.

Русија, логично, није хтела да пропусти прилику да постигне оно што је покушавала још од 1893. године, када је краљ отпочео самосталну владавину – да поврати и ојача свој утицај у Србији и тако потисне не само утицај Аустро-Угарске, која је кокетирала са Миланом и игнорисала споразум из 1897, већ и

Цар је наредио да га, као кума, на краљевом венчању са «светлом госпођом Драгом, рођеном Луњевица», заступа управо поменути Павле Мансуров. Александар Обреновић је одмах саопштио јавности ту новост. Весто кумству руског цара пресекала је све сумње и дилеме у јавности, извештавао је Мансуров и додао да се у Србији царско кумство узима као особити вид руске наклоности и пажње. Краљ је на свадбеној вечери изјавио да српска политика у спољним питањима треба да се руководи традиционалним осећањима и потребама српског народа. Извесно је да је под тим подразумевао одржавање пријатељства са Русијом, што је објављено у виду званичног саопштења у *Српским новинама*. Чим се састала 10. јануара 1901. у Нишу, Народна скупштина је адресом одобрила и похвалила краљеве кораке у правцу обнављања «духовног и крвног» сродства руског и српског народа, иако је нагласила да је потребно да се и са суседним царствима, Аустро-Угарском и Турском, одржавају «правилни и пријатељски» односи²⁴⁷.

Ипак, Русија није желела јавно да предњачи у одобравању женидбе, иако ју је подржавала и унапред одобрила. Цар је лично послао своју честитку тек месец дана касније 25. августа и она је објављена у службеним новинама, тако да су искључене тврдње да цар није честитао, него је само краљу пожелио срећу у животу. Приликом венчања, краљу и краљици је уручен скупочени царски адађир као свадбени поклон²⁴⁸.

Немачке, која је финансијски закорачила у Србију. Од тада, у Петрограду се помно прати питање женидбе српског краља; *Рајућ С. Александар Обреновић*, у поглављу «Несуђене српске краљице и «светла» вереница».

²⁴⁷ АВП РИ. Политархив. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2.861. Год. 1900. Л. 34, 46, 51; Државни архив Србије (ДАС). Поклони и откупи. К. 110. Бр. 6; *Српске новине*. Бр. 156. 15/27. јул 1900. У саопштењу владе се каже да садашњи и будући интереси захтевају од Србије да одржава традиционално пријатељство и везе са Руском царевином и да су српско-руски односи пошли «својим природним правцем»; Мансуров је 17/29. јула 1900. саопштио краљу да се руски цар Николај II примио кумства; *Српске новине*. Бр. 166. 26. јул/7. август 1900; Исто, бр. 1, 2/15. јануара 1901.

²⁴⁸ Честитка царева гласи: «Господине ми Брате, примио сам са свим изванредним задовољством писмо, којим ми је Ваше Величанство изволило саопштити Своје венчање са Госпођом Драгом, ћерком покојног Панте Луњевице и унуком војводе Николе Луњевице. Услед веза пријатељства духовног сродства које постоји између Вашег Величанства и мене, ја сам узео жива учешћа у том срећном догађају и хитам да Вам на томе изјавим своје најсрдачније честитке. Додајући томе моје жеље за срећу Вашег Величанства, као и за срећу Њеног Величанства Краљице, ја Вас молим да поново примите уверење о високом уважењу с којим јесам, Господине ми Брате, Вашег Величанства добри брат Никола. Петерхоф, 13. август 1900»; *Српске новине*. Бр. 192. 26. август, 7. септембар 1900.

Званичне новине су писале како је честитање императора српском краљевском пару значило да одустајање од «извесних» конвенционалности у избору краљеве веренице не повлачи за собом последице по углед владарског дома и по међународни положај државе²⁴⁹.

За српско-руске односе то је био пресудан тренутак. Гроф Ламздорф је хвалио краља Александра због обрта у спољној политици, обећавао је да ће промене курса одмах дати повољне резултате по Србију, те предлагао војну алијансу Русије и Србије, да «освешта» нову епоху односа две земље. Краљ је у мисију послао специјалног изасланика генерала Јована Мишковића 14. августа 1900. године. На првом пријему код грофа Ламздорфа, Мишковић је пренео поруку да краљ жели да, упоредо са поправљањем односа са Русијом, води коректну политику и према Аустро-Угарској, са чим се Ламздорф сложио. Краљ је даље инсистирао да се Русија не меша у унутрашње ствари Србије, јер је намеравао да настави владавину са непартијским кабинетом који ће радити на довршењу програма претходне, Ђорђевићеве владе. И са овим захтевом руски министар се сложио и изјавио да се његова земља неће мешати, нити се везивати за поједине политичке личности у Србији. Трећа тачка је у ствари била молба да Русија пружи моралну подршку Србији у Паризу ради закључивања што повољнијег кредита. Четврта је предвиђала школовање официрског кадра у руским војним школама. На ове захтеве Мишковић је добио потврдне одговоре од Ламздорфа и од министра војног Куропаткина. Пета и шеста тачка су биле из домена националне политике: Фирмилијаново постављање на место митрополита Скопљанске епархије и руско посредовање у српско-бугарским преговорима око поделе интересних сфера у Македонији. За пету тачку Ламздорф је одговорио да ће бити повољно решена, мада не тако брзо, док је за последњу рекао да се због политичког стања у Европи Македонија не може делити на интересне сфере. Као потврду прихватања овог споразума, краљ је тражио да Русија уместо отправника послова пошаље у Београд посланика, док је са своје стране за посланика у Петрограду предлагао Стојана Новаковића, дотадашњег представника Србије у Паризу. Ламздорф је обећао да ће у Београд одмах послати дипломату одговарајућег ранга²⁵⁰.

²⁴⁹ АВП РИ. Политархив. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2861. Год. 1900. Л. 15; *Мишковић Ј.* Дневнички записи генерала Јована Мишковића III / Приредио А. Савић. Неготин: Историјски архив, 2020. С. 47–55; *Српске новине*. Бр. 155. 14/26. јул 1900; Бр. 156. 15/27. јул 1900.

²⁵⁰ *Мишковић Ј.* Дневнички записи генерала Јована Мишковића III, св. 34 цела посвећена мисији у Русији; По извештају српског отправника послова у Петрограду Љ. Христића, шеф руске дипломатије гроф Ламздорф није крио задовољство «што је овако значајан обрт у политици између Србије и Русије учи-

Мансуров је у извештајима веома похвално писао о краљици, њеној интелигенцији, проницљивости, утицају који има на краља и надасве о њеном проруском опредељењу. Тиме је, корак по корак, топио уздржано Петрограда. Краљица Драга је у руским извештајима представљана као особа врло повољна по руске интересе²⁵¹.

Тачно је да отправик послова руског посланства није одмах указао својој влади на разлику у годинама између краљевских супружника, као и на неубичајену прошлост «госпође Драге», која би могла бити препрека њеном успињању на краљевски престо. Те су вести стигле до цара са извесним закашњењем. Због тога је краљица мајка тврдила да јој је, из поузданих извора, познато да је цар хтео да одбије кумство, али

њен» баш на почетку његовог министарског мандата. Када му је Христић казао да краљ шаље у Русију специјалног изасланика, «граф скочи, ухвати ме за руке, погледа ме право у очи па рече: “Надам се да ће успостављена веза бити трајна веза између Србије и Русије”, а колико ће она вредети по обе државе, показаће нам најкраће време, показаће озбиљни дани који нам иду у сусрет, дани којих се можда и не надамо, које поред свега не можемо ни да предвидимо», извештаво је Христић, ДАС. В.Ј. Марамбо. ф. 78. Извештај из Петрограда од 26. јула / 7. августа 1900.

²⁵¹ АВПРИ. Политархив. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2861. год. 1900. Л. 15; Д. 489. Год. 1900. Л. 240; Прогони политичких противника у режиму Александра Обреновић 1893–1903 / Приредио А. Раденић. Београд: Историјски архив Београда, 1973. С. 828–831; С. Јовановић (на основу књиге Владана Ђорђевића Крај једне династије, 2, 567) констатује да је тврдња краља Милана о томе да је Драга била руски шпијун могућа, јер је Милан говорио да поседује преписку између Драге и Таубеа, *Јовановић С.* Влада Александра Обреновића II. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1931. С. 144; Јован Жујовић се спремао да наведе доказе да је Драга била умешана у атентат на краља Милана 1899. године, али није познато да ли је то и учинио, ДАС. ЈЖ. 55; Пера Тодоровић тврди да је приликом последњег виђења са краљем Миланом у Бечу, после Александрове женидбе, имао у рукама писмо «кратко, али врло драгоцено», које је по краљу Милану најбољи показатељ да убилачки нож за династију Обреновић не држи краљ Александар, већ «северни брат». *Тодоровић П.* Огледало. Зраке из прошлости / Приредила Л. Перовић. Београд: Медицинска књига: Медицинске комуникације, 1997. С. 86, 628–629; *Михаиловић П.П.* Дневници / Приредила Ј. Милановић. Београд: Службени гласник, 2010. С. 121–122. Михаиловић пише да је Драга Машин, по налогу краљице Наталије, била код Михаиловића и његове жене и говорила о краљу Милану и немогућности краљице Наталије и краља Александра да спрече његов повратак. Зато је предложила радикалској влади да нађе начина да се тако поступи. И радикали су нашли потпоре у руском посланству, како је Михаиловић записао, те су са послаником Извольским утврдили споразум којим се обавезао да ће их подржавати и помагати их.

да му је Мансуров предочио да ће одбијање бити лоше прихваћено у Србији²⁵². Боравак краља Милана у Бечу био је врло крупан разлог царског одређења да са резервом наступи према краљу Александру. Мансуров је, међутим, из дана у дан слао врло уверљиве извештаје у којима је тврдио да о помирењу оца и сина не може бити ни говора и да краљ успех свог брака везује искључиво за очево одсуство из земље²⁵³.

Доказ да је у Петрограду владала обазривост према новонасталој ситуацији у Србији представљају и инструкције које је добио нови посланик Николај Валеријевич Чариков 29. јануара 1901. године. Оне су сачуване у три верзије, а последња у односу на претходне две одише великом уздржљивошћу. У трећој верзији инструкција цар је прецртао све редове у којима се помиње наклоност краљице Драге према Русији, затим све о краљу Милану и његовом држању према Русији у прошлости, као и оне редове у којима се говори о слабљењу политичког и економског утицаја Аустро-Угарске на Србију и договор два царства из 1897. године. Цар је 20. јануара написао «сагласан» на упутствима у којима је као главни курс деловања подвучено «пуно немешање у унутрашње ствари балканских држава», од којих Русија очекује да воде политику «народне самобитности», ослобођене страних утицаја, са ослоном на заједничке интересе балканских народа. У првој аудијенцији код краља 28. фебруара, Чариков је усмено пренео много срдачније цареве поздраве српском краљу од оних које је написмено примио²⁵⁴. Све приснији односи Србије са Русијом после краљеве женидбе огледали су се у срдачном пријему новог посланика у Петрограду, Стојана Новаковића. Краљ је, како је казао, послао Новаковића у Петроград зато што је сматрао да је «најбољи српски државник» и да одлично познаје прилике на Балкану, а такав избор показује колики је значај придавао учвршћивању српско-руских односа. У рефератима министра Ламздорфа које је подносио цару краљ Александар и Србија су све чешће бивали на дневном реду²⁵⁵.

²⁵² ДАС. Лични фонд Стојана Новаковића. Бр. 1891; *Јовановић С.* Влада Александра Обреновића II. С. 173–175.

²⁵³ АВП РИ. Ф. 151. Политархив. Оп. 482. Д. 489. Год. 1900. Л. 61, 64; Д. 2861. Л. 85.

²⁵⁴ АВП РИ. Д. 2839. Год. 1901. Л. 1–8 прва варијанта, л. 9–15 друга варијанта, и л. 16–19 трећа варијанта инструкција Чарикову, које су истовремено прослеђене посланицима на Цетињу, у Софији и у Букурешту; *Војводић М.* Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века. Београд: САНУ, 1988. С. 311; *Столић А.* Краљица Драга Обреновић. Београд: Завод за уџбенике, 2009. С. 83.

²⁵⁵ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. 568. Оп. 1. Д. 62. Л. 1–3, 13, 14, 36, 41, 49; АВП РИ. Политархив. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2.861. Л. 2, 10–11; Оп. 482. Д. 497. Год. 1902. Л. 499, 500; ДАС. СН. 2126; *Поповић С.* Мемоа-

Баш у време када су у Петрограду писане инструкције за Чарикова, у Бечу је почетком фебруара, после краће болести, преминуо краља Милан у својој 47. години живота. Тај ће догађај имати великог утицаја да се замајац у обнављању и поправљању српско-руских односа заустави. Више није било опасности од краљевог оца, али ни од мајке која је прекинула све контакте са сином. Чак је у пролеће 1902. године, иако по оцу Рускиња и православне вере, прешла у католичанство²⁵⁶.

Без оца, мајке, наследника, брата — краљ Александар се те 1902. године осећао потпуно изгубљеним. Кобне последице лажне краљичине трудноће нису се дале ублажито било каквим политичким комбинацијама — ни споразумом са радикалима, ни новим Уставом. Опет је као сламка спаса остала још једино посета руском императорском пару. Посета је планирана од јесени 1900. године. Негативан одговор из Петрограда значио би крај династије Обреновић, закључио је тада Мансуров²⁵⁷. Од вести из јуна 1901. да се «не може очекивати рођење» наследника српског престола та посета руском цару постала је хитна. Краљ и краљица нису били ни у једној званичној посети од венчања, што је давало основа опозицији да спори њен легитимитет на престолу. Краљев кум би могао, веровало се, да се постара да српски краљевски пар изађе из изолације²⁵⁸.

Сви меродавни фактори у Русији су обавештени о значају посете краљевског пара цару и царици, својим венчаним кумовима, који се огледао и у интересу руске балканске политике, али и опстанка Обрено-

ри / Приредили Ј.Р. Бојовић, Н. Ракочевић. Цетиње — Подгорица: ЦИД, 1995. С. 383; *Војводић М.* Петроградске године Стојана Новаковића (1900–1905). Београд: Историјски институт САНУ, 2009. С. 16.

²⁵⁶ За краљицу је прелазак у католичанство значио, како се изразила почетак «новог живота», најсрећнији тренутак у њеном животу, а за посету Риму и сусрет са папом каже да ће јој то бити најлепше сећање у животу. Преверавањем краљица Наталија је покидала све везе са прошлим животом, поставши «верна кћи Свете Цркве», како се сама потписивала, *Archivio Segreto Vaticano, Segreteria Stato, Anno 1902, rubr. 227, fasc. unico.*

²⁵⁷ *Маршићанин Б.К.* Тајне двора Обреновића, Управитељеве белешке (од веридбе до смрти краља Александра). 1. Београд: б.и., 1907. С. 67; Прогони политичких противника. С. 836. Из писма отправника послова Мансурова грофу Ламздорфу од 20. октобра / 2. новембра 1900. види се да је Мансуров стајао иза Грабоа. Писао му је препоруке за пријем у највише званичне кругове Петрограда, са циљем припреме и реализације посете краљевског пара Русији.

²⁵⁸ Честитке поводом ступања у брак упутили су краљу, поред руског владара, још и аустроугарски престолонаследник Франц Фердинанд, црногорски кнез Никола и султан Абдул Хамид, ДАС. ПО. к. 110. д. 6; *Поповић С.* Мемоари. С. 383.

вића на престолу. Отезање до пролећа 1902. а затим, потврда цара од 23. јуна 1902, да ће посете бити «Јесенас на Криму», указивали су да постоје снажни отпори како у германском свету, тако и на самом руском двору. Само што је Чариков јавио да је у Србији све спремно за пут, телеграмом од 14. септембра и писмом од 17. септембра Ламздорф је обавестио Чарикова да због царичиног нарушеног здравља неће бити пријема чланова иностраних владарских кућа у Ливадији, а то је значило ни српског краља и краљице, али да то ни у ком случају не значи да је цар променио своја осећања према њима. Краљ је скоро месец дана држан у неизвесности и коначни отказ пријема му није саопштан. За то је сазнао тек 10. октобра. Утисак је био мучан. Цар је на Јалти овластио Ламздорфа да преко посланика пренесе краљу његову наклоност, јер се и у спољној и у унутрашњој политици руководио руским саветима. Цар је поручио да не може одредити време пријема «још увек», што је значило да је посета само одложена²⁵⁹. Бугарски кнез Фердинанд, напротив, био је примљен у јуну 1902, а пре њега, крајем 1901, и црногорски кнез Никола. Само српски краљ није отпутовао.

Све бечке новине су максимално експлоатисале неостварену посету српског краљевског пара, машући њоме као доказом краха проруске политике Србије. Предвиђало се да ће краљ, под утиском да је одбачен од руског цара, променити спољну политику и то је додатно стварало тензију у земљи. Председник владе Вујић увиђао је све штетне последице «грешне» политике Русије према српском племену, ако би и даље својом хладноћом приморавала краља да сузи политику «до плота»²⁶⁰.

Пошто међу живима није више било краља Милана, сматрало се да ће Беч наступити попустљивије према Русији. Тако се и догодило. Попустљивост на Балплацу огледала се у томе што су се два двора договорили о заједничком ставу према српском престолу и личностима које га могу заузети у будућности. Јасно је било да се овим договором радило о глави краљу Александру, који је имао свега двадесет и шест година. Завера против његовог живота била је јавна тајна и у Бечу, и у Петрограду.

²⁵⁹ Опширније у: *Pajuh S.* Александар Обреновић, С. 346–351; *Rajic S.* The Russian secret service and king Alexander Obrenovic of Serbia (1900–1903) // *Balkanica: Annuaire de l'Institut des etudes balkaniques.* 2012. 43. С. 143–168.

²⁶⁰ ДАС. СН. 1245. 1246; Вујић је у новембру 1901. констатовао да су српске државне потребе такве да Србија за испуњење својих националних задатака мора тражити подршку Русије, да за своје економске интересе мора тражити подршку Аустро-Угарске, а због финансија мора одржавати добре односе и са Француском и Немачком. Тиме је наново потврђена немогућност да се води спољна политика са ослонцем на једну велику силу. ДАС. Сенат. ФА/9. 1901. 10/23. новембар 1901.

Завереници, њих петнаестак, добили су нови полет и снагу, пошто је ускраћен пријем краља и краљице код руског цара. Чариков је писао да се у Србији на сваки помен руско-аустријског зближења јавља велика нервоза и да се често евоцирају сећања на договор два царства из 1876. године. Руски амбасадор у Бечу Капнист управо је био главни промотер политике договора Беча и Петрограда на Балкану по свим питањима, те и по питању Србије. Зато је критиковао Чарикова који је сугерисао да је нужно посветити Србији већу пажњу и помоћи зближавање балканских држава као потенцијалних савезника Русије у могућем аустро-руском сукобу. Ламздорф је испрва делио с њим мишљење, предочивши српском краљу да у случају неуспеха реформи очекује од Србије да буде уз Русију²⁶¹. Такав став је, међутим, мало помало, коригован у правцу све неодређеније и уздржаније руске политике према Србији²⁶².

Тежња руског двора за зближењем са средњом Европом манифестована је узајамним посетама чланова владарских домова Романова, Хабзбурга и Хоенцолерна, током 1901. и 1902. године²⁶³. Иако су обе стране демантовале политички значај посете престолонаследника Франца Фердинанда руском цару у фебруару 1902, извори сведоче да је на том сусрету било речи о Србији и о опстанку династије Обреновић на престолу. Снажној антидинастичкој струји у земљи царски дворови нису

²⁶¹ Алузија на договор Русије и Аустро-Угарске у Рајхштату 1876. године; *Вишняков Я.В.* Два взгляда на сербскую политику. Н.В. Чарыков и П.А. Капнист о внутриполитическом положении Сербского королевства и Балкан начала XX века // *Славяноведение*. 2021. 5. С. 5–15. [Электронный ресурс]. URL: <http://gas.jes.su/slav/s0869544x0016876-6-1> (дата обращения: 03.07.2022). DOI: 10.31857/S0869544X0016876-6; Исто што је утврдио Я. В. Вишняков, утврдили смо и сами из Капнистових извештаја и реферата у којима је доказивао да Србија није стратешки важна за Русију и да су пројекти војне конвенције са Србијом, или јадранске железнице, излишни и плод лоше процене руских спољнополитичких циљева на Балкану. *Рајућ С.* Александар Обреновић. С. 352–354, 360.

²⁶² Неки кругови у Русији, попут великог кнеза Александра Михаиловича, који је био најпопуларнија личност царске породице и врло интеллигентан човек, а посебно високи припадници војног реда, говорили су о предстојећим опасностима много отвореније од Ламздорфа. Предвиђали су жесток окршај са германским светом, који ће за последицу имати стварање две словенске државе – Србију, увећану Старом Србијом, делом Македоније и Босном и Херцеговином, са изласком на Јадранско море; и Бугарску, са преосталим делом Македоније. ДАС. СН. 205.

²⁶³ Руски цар Николај II у јесен 1901. био је у Данцингу, велики кнез Михаил Николајевич у Пешти, а затим је ерцхерцог Франц Фердинанд почетком 1902. посетио руски двор.

намеравали да стају на пут. На то указује њихов концензус да се у случају свргавања Обреновића мора имати резервна опција, која би задовољавала обе стране. Та опција је пронађена у личности Петра Карађорђевића. На њу је прво позитивно одговорио Беч да би избегао могућу кандидатуру Николе Петровића и његових наследника на српски престо²⁶⁴.

Русија је сигурно знала за Петров однос према Бечу. Русија је школовала његове синове од 1897–1898. године. Тај вид ангажовања био је једна врста освете према Србији која је поново примила краља Милана и поверила му највишу дужност у војсци. Да не би дошао на престо као кандидат Монархије, у Петрограду су похитали да обезбеде позиције и договоре се и са Бечом, и са претендентом. Владимир Николајевич Ламздорф шифрама извештава посланика Чарикова да се Петар Карађорђевић 18. фебруара 1902. обратио писмом руском цару. Писмо је упућено преко руског дипломате у Женеви, «по особитом делу». Цар је 26. фебруара одговорио: «Кнез Петар Карађорђевић је претенд. на српски престо». Порука је саопштена Карађорђевићу преко руског посланика у Женеви. Дан касније, 27. фебруара, посланик извештава Ламздорфа из Женеви да је усмено саопштио царев одговор и да је га је Петар Карађорђевић саслушао «без приговора»²⁶⁵. Оваквим односом двеју великих сила према Петру Карађорђевићу била је запечаћена судбина династије Обреновић.

²⁶⁴ Када је у децембру 1901. коловођа цивилног дела завере против краља Александра Ђорђе Генчић, дознао да Русија не подржава идеју о руском кнезу на српском престолу, те да се ваља зауставити на Петру Карађорђевићу, завереници су преко својих емисара утврдили код меродавних личности у Бечу да свргавање Обреновића не би за собом повлачило спољне компликације. АСАНУ. Бр. 14.556/57. Заоставштина Д. Страњаквића. Из казивања завереника, поручника Антонија Антића и Ђорђа Генчића.

Петар Карађорђевић је децембра 1901. упутио писмену изјаву Голуховском у којој је изразио лојалност Аустро-Угарској и тиме обезбедио личну позицију, уколико «уз Божију помоћ и вољом српског народа ступи на престо Србије». Голуховски је ову изјаву одмах показао цару и она је била од пресудног значаја за држање Монархије у питању опстанка Обреновића на престолу. Слична изјава, али усмена, дата је високом функционеру немачког Министарства иностраних дела Фридриху Розену. Податак о изјави Петра Карађорђевића о лојалности Монархији забележен у дневнику мађарског високог званичника Лајоша Талоција, преузето из: *Пал Т.* Мађарско политичко јавно мњење и српско питање на Балкану 1903–1914. Докторска теза. Нови Сад: Пал Т., 2009. С. 215, Текст ове изјаве објављен у: *Казимировић В.* Никола Пашић и његово доба I, Београд: Нова Европа, 1990. С. 607–609.

²⁶⁵ АВП РИ. Ф. 151. Политархив. Оп. 482. Д. 500. I. Л. 416.

Руски министар финансија Сергеј Јуревич Вите тврди да је «Црногорка бр. 2» (Анастасија) агитовала све време против Александра, за кога је говорила да је полудео што се оженио Драгом и да је цар Николај II је наредио да му се да новац из Бесарапско-таврлическе банке²⁶⁶. Добро је познато да будући краљ Петар није имао пара и да му је током припреме завере новац позајмљивао богаташ Никола Хаџи-Тома. Ако су ствари тако стајале у фебруару 1902. године, онда је много јасније зашто руски цар није желео да прими краља Александра. Уочи краљевог потпуног фијаска, који је био само питање тренутка, пријем на Криму је могао озбиљно дискредитовати и руског цара, јер би се поставило питање како је могао пасти краљ кога подржава руски цар. По доцнијим сведочењима завереника из редова цивила, сазнајемо да су они у Бечу «са меродавних места» уверавани да ће Аустро-Угарска, по преврату, за двадесет четири сата признати Петра Карађорђевића за краља Србије²⁶⁷. Овај податак такође сведочи да су Беч и Петроград имали заједничког кандидата за српски престо у случају детронизације последњег Обреновића²⁶⁸.

Извесно је да је краљева опозиција у отказу пријема видела немилост руског цара и антидинастичке акције су наново оживеле. Почели су се ширити гласови о револуцији. Руски посланик је кратко закључио да се краљ може одржати само уз милостиву реч руског цара и да је посета краљевског пара Русији неопходна да би династија опстала. Последице отказа пријема у Русију нагнале су краља на реакционарне мере, које су по њега биле погубне. Са друге стране, краљ је имао извесног успеха на националном пољу, захваљујући помоћи Русије. Посете и учесталу комуникацију владара Бугарске, Црне Горе и Србије координирала је Русија. Напокон је, после пет година, на Видовдан извршено посвећење Фирмилијана Дражића за скопљанског владуку (1902); прве наоружане чете, које су имале задатак да се супротставе бугарским четам на терену и да заштите српски живаљ, означиле су почетак српске четничке акције у Косовском вилајету. Сем тога, српска војска је, од реформе краља Милана 1898–1900 била добро спремна и планирано је потписивање војне конвенције Русије и са Србијом, и са Бугарском. Опет, из обазривости Русије, до реализације тог плана није дошло²⁶⁹.

²⁶⁶ Вите бележи да је пре трагичног скончања Александра и Драге тражила финансијску помоћ за зета Петра, ожењеног њеном најстаријом сестром Зорком, тврдећи да ће он ускоро бити краљ Србије. *Vumte С.Ю.* Воспоминания 2. М.: Соцэкгиз, 1960. С. 268.

²⁶⁷ АСАНУ. Бр. 14.556/57. Заоставштина Д. Страњаковића. Исповест Аце Новаковића.

²⁶⁸ *Рајић С.* Александар Обреновић. С. 487–495.

²⁶⁹ *Рајић С.* Александар Обреновић. С. 356–367; Војна конвенција је потписана са Бугарском, али не и са Србијом, иако је министар војни Куропаткин изразио

Руски канцелар Ламздорф предузео је последњи корак да се српски краљевски пар спасе. Један од ретких је који је, упркос «средњем курсу» у спољној политици и договору са Бечом, констатовао да је неодлучно држање према Србији и њеном краљу штетно по руске интересе. На његову иницијативу, цар му је одобрио да у децембру 1902. посети краља Александра не би ли ублажио штетне последице такве политике Русије према Србији. Ламздорф је децембра 1902. године био угоштен у двору у Нишу. Узалуд је руски канцелар констатовао да је разговарао са интелигентним краљем који правилно сагледава сложену балканску ситуацију, узалуд и то што су им погледи на решавање Македонског питања били идентични²⁷⁰. То је било недовољно за спашавање једне краљевске главе. Македонија је кључала, а краљ Александар је ставио у приправност све српске снаге, буквално једном врстом тајне мобилизације и уговорене лозинке када ће се покренути, ако Бугари први упадну у Македонију.

Чариков је одмах после отказа пријема констатовао да у двор стижу претећа писма, због чега је војска Београдског гарнизона у приправности. Нејасни односи Русије према краљу били су главни разлог што је ковање завере трајало скоро две године. Завереници су са пажњом пратили хоће ли рука руског императора закрилити и тако спасти српског краља²⁷¹. То се, међутим, није догодило.

Шта више, када су краљу услуге руске тајне полиције биле потребнија него икада пре, оне су изостале. Упозорења у 1902. години да се пази и да му је живот угрожен почела су стизати са свих страна. Краљ није знао од кога треба да се чува. Једни су говорили да му опасност прети од војске, други су упирали прст на карађорђевићевце, трећи на Аустро-Угарску. Краљ је зато молио да га руска служба поново узме у заштиту, али је Русија због лоших вести о краљевом положају у земљи узмицала. Изговарала се да је са почетком 1902. године њен ангажман на заштити српског

повољно мишљење о њој и сматрао је да српска војска представља веома важна фактор у предстојећим сукобима на Балкану. *Куропаткин А.Н.* Дневник А.Н. Куропаткина. Нижний Новгород: Нижполиграф, 1923. С. 110; *Шешум У.* Српска четничка акција (1897–1908). Нови Сад: Матица српска, 2019.

²⁷⁰ Ламздорф је у Нишу рекао француском посланику да је главни циљ његове посете краљу Александру био да, што је могуће више, ублажи негативне последице отказане посете српског владарског пара. О посети Ламздорфа краљу Александру, у: *Рајић С.* Александар Обреновић. С. 369–376; *Лошаков А. Ю.* Граф В.Н. Ламздорф. С. 135–148.

²⁷¹ АВП РИ. Секретный архив. Ф. 138. Оп. 467. Д. 209/210. Год. 1902. Л. 30–31; Политархив. Ф. 151. Оп. 482. Д. 495. Год. 1902. Л. 245–246; Оп. 482. Д. 496. Год. 1902. Л. 217; *Маршићанин Б.К.* Тајне двора Обреновића, Управитељеве белешке 2. С. 66.

краљевског пара престао и да она сада у рејону Балканског полуострва води борбу са револуционарно-анархистичким кретањима²⁷². По налогу директора полиције, 4. маја 1902. Тржецјак је краљу казао да је обезбеђивање тако високе личности велика обавеза за агентуру и да му је наређено да «предузме све мере да би предупредио опасности по краља, у складу са снагама и средствима агентуре». Ово је заправо било одбијање на леп начин. Неформалним обећањем краљ није ништа добио, а агентура је користила краљево одобрење да се њени људи, у интересу послова, могу кретати по Србији, где су чак били изузетно добро прихваћени и где им је свесрдно помагала домаћа полицијска власт. После државног удара у априлу 1903, руски агенти извештавају надлежне о гласовима да у јужној Македонији постоји организација која намерава да изврши атентат на краља и краљицу. Крајем априла 1903. они јављају да је агентура установила да је у Београду скована завера против краља и да је посланик Чариков о томе извештен, али не и српски краљ коме је та информација ускраћена још за читавих месец дана.

Првоозбиљно упозорење стигло је краљу од тетке Маврокордат, сестре краљице Наталије која је живела у Румунији. Упозорење је стигло на изричит налог румунског краља Карола, који је за заверу дознао од једног представника бечке владе²⁷³. Руска тајна агентура је послала Вајсмана краљу тек 7. јуна 1903, три дана уочи убиства. Вајсман му је саопштио да је у Београду скована завера против њега. Краљ је тада већ знао за заверу, јер га је о томе обавестио и бугарски кнез Фердинанд, који је то дознао од свог секретара, до кога су вести стигле баш од руске агентуре. Тог истог седмог јуна, по наређењу Департамента полиције, Тржецјак је повукао све своје људе из Србије²⁷⁴.

²⁷² Шеф тајне службе за Балкан, после смрти Грабо, Владимир Валеријанович Тржецјак, је предлагао надлежнима да Министарство може у Србији да организује своју мрежу за праћење анархиста и револуционара, као што чини у Бугарској, и да је за то потребно око 60.000 франака. Тврдио је да то може бити од изузетне користи за пословање агентуре на Балкану. Његов предлог није прихваћен од надлежних. Краљ је наставио да обасипа поклонима и орденима руске обавештајце, неосновано очекујући спас са те стране, *Рајић С. Александар Обреновић*. С. 485–487.

²⁷³ *Казимировић В. Никола Пашић и његово доба* I. С. 611.

²⁷⁴ Опширније: *Рајић С. The Russian secret service and king Alexander Obrenović of Serbia (1900–1903)*. С. 143–168; *Вишняков Я.В. Документы департамента полиции Российской империи о династическом кризисе в Сербии начала XX в. // Славяне и Россия. Россия: взгляд на Балканы. XVIII–XXI вв. К 100-летию со дня рождения И.С. Достяна. Колл. монография / Отв. ред. С.И. Данченко. М.: Институт славяноведения РАН, 2021. С. 385–401.*

Политика немешања у унутрашње ствари Србије, а коју су и Беч и Петроград повели од половине 1901. године, довела је ускоро до стравичног убиства младог краља Александра и његове супруге. Ламздорф је рекао француском посланику у Нишу крајем децембра 1902. да је Чарикову посебно наглашено да се не меша у унутрашње ствари, без изузетка питања наслеђа престола, јер би такво мешање било врло опасно у земљи у којој Русија има политичких интереса, али којом не жели да влада. То је јасно значило да ће Русија прихватити свако решење на српском престолу које не би штетило њеним империјалним циљевима. Исто је гледиште заступала и Аустро-Угарска. Почетком марта 1903, први пут од јесени 1902, када је пут у Русију отказан, краљ је хладно рекао Чарикову да су сви проблеми у земљи проистекли због неоствареног пута у Русију. Посланик је, како му је Ламздорф саветовао, игнорисао овај краљев коментар.

У пролеће 1903. фетиљ је у европској Турској, упркос припреми реформи од стране Ламздорфа и Голуховског, био запаљен. У Митровици је убијен руски конзул. Албанци су терорисали хришћане, Бугари су убијали Србе, револуционарни покрет за аутономију Македоније сматрао је тероризам легалним видом борбе. На све то, Ламздорф је имао значајан коментар, који је врло битан и за разумевање суздржаности Русије у питању масакра краљевског пара у Београду. Ламздорф је, наиме, поредио кризу у Македонији 1903. са догађајима на Балкану из времена Источне кризе (1875–1878). Недвосмислено је нагласио да неће дозволити грешку из 1876. када су, под разним утицајима, у Русији преовладала народна осећања која су владу подстакла да Русија објави рат Турској. Одговорно и државничко понашање налаже мир, тврдио је канцелар²⁷⁵.

Вест о убиству српског краљевског пара 11. јуна 1903. године, није могла бити изненађење ни за руског посланика, нити за његове надређене у Министарству. Науци је добро познато како су они извештавали о том догађају²⁷⁶.

Ольга Михайловна Курчатова пре више од деценије одбранила је докторску дисертацију «Переворот в Сербии 29 мая 1903 г. как объект вниманія внешней политики и общественного мнения России»²⁷⁷. Она је посебно истражила званичну реакцију Русије на преврат 1903,

²⁷⁵ Разговор британског амбасадора у Петрограду и Ламздорфа од 21. маја/3. јуна 1903, у: *Лошаков А.Ю.* Граф В.Н. Ламздорф. С. 152–154.

²⁷⁶ *Вишњаков Ј.В.* Тајни извештаји руског посланика о преврату 29. маја 1903. године // Токови историје. 2021. 1. С. 297–312; *Чарыков Н.В.* Беглый взгляд на высокую политику. М: Викмо-М / Русский путь, 2016.

²⁷⁷ Саратов, 2009. (ведущая организация Институт славяноведения РАН).

као и однос Русије према супротстављеним српским династијама Обреновића и Карађорђевића. Констатовала је да су и Аустро-Угарска и Русија знале да се спрема атентат на српског краља, али да је званични руски став о «немешању» у датим приликама било исто што и прећутна сагласност са плановима завереника. Ауторка наводи да је Русија таквим ставом претрпела пораз на моралном плану, али је зато признавањем Карађорђевића и нових власти добила на државном пољу. Она још каже да су званичну одлуку Русије према новонасталој ситуацији подржали сви конзервативни елементи у Царству, уз оправдање да је то био потез који су изискивали државни интереси. Исто су учинили и пролиберални кругови, који су у принципу осудили убиство, али су се изјаснили за успостављање контаката са новим властима у Србији.

Пуних седам дана од убиства краља и краљице званична Русија се није оглашавала. У руском званичном листу штампане су телеграфске вести из кореспонденционог бироа, без коментара. У њима се убиство краљевског пара назива час револуцијом, час дворским превратом, час војним пучем. У тим тренуцима, изгледа, најмање важно је било од чије руке је страдао краљевски пар, а много важније било је очување мира на Балканском полуострву²⁷⁸. Мњење је припремано умирујућим вестима да у Београду владају мир и поредак, да се већина изјашњава у корист Карађорђевића, док је део српске омладине која је студирала у иностранству демонстрира у корист републике. Руски званични лист редовно је преносио ставове бечке владе, из листова «Fremdenblat», «Neue Freie Presse», «Pester Lloyd», да Аустро-Угарска благонаклоно гледа на кандидатуру Петра Карађорђевића на српски престо²⁷⁹.

Али, из тог одуговлачења, извођени су погрешни закључци. Мирослав Спалајковић, који је заступао у Петрограду одсутног Стојана Новаковића, преноси сопствени утисак о ставовима руских званичних кругова који, како ћемо видети, није заснован на валидним чињеницама, чак им је и супротстављен. «Мој утисак је да се Руси у души радују последњим догађајима и променама у Србији и да више форме ради изјављују своје гнушање»²⁸⁰. Ево због чега је такав закључак био погрешан.

²⁷⁸ Протурена је лаж како је у краљевом кабинету пронађен пројекат Указа којим се Никола Луњевица, краљичин брат, наглашава наследником српског престола, *Правительственный Вестник* 1903 г. 1/14. јун; Да краљ Александар није имао намеру то да учини, сведоче бројни историјски извори, више у: *Рајић С. Александар Обреновић*. С. 492.

²⁷⁹ *Правительственный Вестник*. 3/16. јун 1903.

²⁸⁰ Цитат према: *Бајин З. Мирослав Спалајковић. Дипломата и контрареволуционар*. Нови Сад: Прометеј, 2021. С. 40.

Ламздорф је чекао званичну одлуку императора, који је и те како био свестан тешких последица убиства краљевског пара у Београду. Дана 17. јуна 1903, два дана пошто је званично обавештен да је Петар Карађорђевић изабран за краља, император је одлучио да призна новонастало стање у Србији. Ламздорф је пренео цареву одлуку Спалајковићу, сигурно уз опаску да император тражи суђење и строго кажњавање краљеубица. Спалајковић је покушавао да одговори званичнике да потезу то непријатно питање јер је ситуација у Србији «веома замршена»²⁸¹.

Ламздорф је био категоричан и на сва наваљивања српске стране, чак и на уверавања да је новоизабрани краљ «омиљен у народу», одговарао је јасно да европски владари не могу олако прећи преко тога да је један од њихове браће мучки убијен.

И док је српски секретар писао извештаје као ватрени карађорђевићевац, називајући најпогрднијим именима покојну краљицу, али и све оне који су у руској штампи осуђивали убиство краљевског пара или позивали на молебствија за покој њихових душа, Ламздорф је радио по савести и по дужности²⁸².

Прво је написао нацрт²⁸³ службеног саопштења поводом убиства Обреновића, који је, по царевом одобрењу, публикован 18. јуна у рубрици «правительственное сообщение». «Строго се придржавамо начела немешања у унутрашње послове балканских држава», стајало је између осталог у том саопштењу. Потом се наглашава да Русија није општила са привременом Авакумовићевом владом која је самовољно приграбила власт. Она је чекала да се проблеми најпре отклоне, па да јасно изрази свој став према последњим догађајима у Краљевини Србији. Сенат и Народна скупштина, легитимни органи власти, који су заседали 15. јуна, једногласно су за новог краља изабрали кнеза Петра Карађорђевића²⁸⁴. И он је скупштинској делегацији потврдио да прихвата нову краљевску дужност. Истовремено, кнез Петар је писао руском императору да га призна за краља Србије, на шта је цар дао

---

²⁸¹ Бајин З. Мирослав Спалајковић. Дипломата и контрареволуционар. С. 39, 41.

²⁸² ДАС. СН. Бр. 2127–2132. Писма М. Спалајковића – С. Новаковићу из Пртпрограда, јун–децембар 1903. и јануар 1904. У писмима Спалајковић се недолучним изразима изражава о покојној краљици, назива је «ронђом» и «гадурим».

²⁸³ ГАРФ. Ф. 568. Оп. 1. Ед. хр. 153. Л. 1–2.

²⁸⁴ За избор кнеза Петра Карађорђевића за српског краља 2/15. јуна 1903. године изјаснило се 158 чланова Народне скупштине и 39 чланова Сената. Српске новине. 19. јун/2. јул 1903.

потврдан одговор²⁸⁵. Честитајући избор новог монарха, «потомка славне династије», са најлепшим жељама за будућност једноверном српском народу, Ламздорф изражава очекивања у име руске владе да краљ Петар покаже своју праведност и тврду вољу у истрази «гнусног злочина» и да строго казни извршиоце «цареубиства». У супротном, био би лош узор да официри насиљем прибегавају војним превратима, поред јасне опасности да ће некажњавањем одговорних кривицу понети сав српски народ и сва српска војска. Последња реченица овог саопштења је посебно карактеристична јер се у њој Русија моли Богу за упокојене душе превремено страдлог краља Александра и његове супруге, а истовремено се позива Свевишњи да краљу Петру подари успешну владавину²⁸⁶.

Одмах сутрадан, у званичном листу, изашло је саопштење да је, «согласно регуламенту по случају кончини их величество Короля Александра и Королевы Драги» император објавио двадестчетвородневну жалост на двору²⁸⁷.

Ни о званичном саопштењу, ни о дану жалости на руском двору српска јавност није обавештена. Исто тако, она није обавештена ни о признању аустријског цара новог стања у Србији зато што је, уз честитке краљу Петру, много јачим изразима осудио крвопролиће²⁸⁸. Званичне *Српске новине* су на ударном месту публиковале објаву како је од 18. јуна 1903, Русија поново ступила у званичне односе са краљевском српском владом. Затим су штампале све одговоре европских владара на нотификацију краља Петра поводом ступања на престо, а први је, наравно, био онај који је стигао од руског цара²⁸⁹. Хтело се пошто-пото у јавности постићи да император Николај II одобрава стравичан догађај и све промене које су након тога уследиле. То је, сигурно је, било далеко од истине.

Званична Русија по питању убица, истраге и суђења више није реаговала. Али, реаговала је руска црква и то на скандалозан говор митро-

²⁸⁵ У истом духу новоизабрани краљ Петар упутио је цару Франц Јосифу 4/17. јуна 1903. телеграм. Уз молбу да га призна за краља Србије, обећава му да увек може рачунати на његову лојалност и пријатељство, као и на добросуседске односе Србије и Аустро-Угарске, штампан у: *Правительственный Вестник* 1903 г, 6/19. јун; Одговор императора Николаја II од 3/16. јуна 1903, којим је признао Петра Карађорђевића за краља, штампан је у *Српским новинама*. 5/18. јун 1903.

²⁸⁶ *Правительственный Вестник*. 5/18. јун 1903.

²⁸⁷ *Правительственный Вестник*. 6/19. јун 1903.

²⁸⁸ *Правительственный Вестник*. 7/20. јун 1903., али званичне новине то нису штампале.

²⁸⁹ *Српске новине*. 6/19. јун 1903. 14/27. јун 1903. 15–19. јун/28. јун–2. јул 1903.

полита Иноћентија који је 16. јуна 1903. године одржао у Саборној цркви, дан пошто је Скупштина изабрала Петра Карађорђевића за краља²⁹⁰. Том приликом митрополит је официре убице назвао витезовима и спаситељима српског народа. А Божије Провиђење, рекао је митрополит, шаље Србима краља у чијим је рукама буктиња бесмртнок Карађорђа, баш када су «на граници клонулости били». Митрополит Иноћентије је за краљевог живота уживао његову велику наклоност. На вест о убиству краљевског пара заставама окитио свој двор, одбио је да обави опело и одмах је укинуо молитве за покојнике у цркви. Такав наступ наишао је на оштар протест Руске православне цркве, која је у Казанском сабору организовала парастос покојном краљу²⁹¹.

И није само митрополит, већ се и Српска краљевска академија, културна и научна задужбина краља Милана, међу првима огласила писмом и честиткама Петру Карађорђевићу. Академик Сима Лозанић, бивши министар краља Александра Обреновића, у својству председника СКА и у име академика изјавио је «искрену оданост» краљу Петру и жеље да се «у славу Карађорђевића» постигне културни, научни и државни напредак²⁹².

Јасно је да услед државних интереса званична Русија реаговала много умереније на злочин у Београду, него што је осећала и сматрала да треба реаговати. Свакако, не без знања званичника, писања појединих листова била су веома оштра, попут Комарова који је најжешће осуђивао краљеубиство. Исто тако, Словенско друштво у Москви је 19. јуна организовало и одржало неку врсту комеморације покојном краљевском пару Обреновића. Званични лист правитељства јављао је: «Сегодня в славянскомъ обществе совершена торжественная панихада по сербской королевской чете. Бюсты Короля и Королевы были покрыты крестом и убраны пальмовыми ветвями»²⁹³. Дан касније 20. јуна, у цркви руског посланства у Бујукдере, у Константинопољу, такође је одржан парастос за покојног краља Александра и краљицу Драгу, на којем је присуствовао руски амбасадор Зиновјев са комплетним дипломатским особљем. Присуствовао је и српски посланик у Турској Сава Грујић, чији је син био један од официра који суучествовали у завере против Обреновића²⁹⁴.

* * *

---

²⁹⁰ Говор штампан у Српским новинама. 8/21. јун 1903.

²⁹¹ ДАС. СН. Бр. 2. 128; Српски сион. Бр. 10. 31. мај/13. јун 1903. бр. 14. 31. јул/13. август 1903.

²⁹² Српске новине. 8/21. јун 1903.

²⁹³ Правительственный Вестник. 8/21. јун 1903.

²⁹⁴ Правительственный Вестник. 10/23. јун 1903.

Ускоро ће 120 година од трагичне смрти последњег Обреновића и 105 година од стравичних убиства Цара Николаја II и његове породице. У првом случају, држава је свог краља надживела једва петнаестак година, док су у другом истовремено нестали и владар и његова држава.

Као што је руски двор само седам дана од дефентрације тела краљевског пара Обреновић признао новог краља Петра I Карађорђевића, чак је Чариков са аустроугарским колегом лично дочекао на железничкој станици новоизабраног владара, тако су и краљ Александар Карађорђевић и његова влада преко ноћи признали најпре демократску владу Керенског, а потом се, преко Троцког, приближили чак и большевицима. И све се то догађало упркос одбојности регента Александра према большевицима, против којих је чак организовао и слао Допунски батаљон²⁹⁵. Како је могуће да су две словенске државе преко ноћи напустиле своје утемељене државне идеје на почетку 20. века и да су им се на крају тог истог столећа опет вратиле — након большевизма, комунизма, социјализма. Дужни смо да у 21. веку понудимо озбиљне одговоре на питања зашто су нестале Србија и Царска Русија, као и зашто су нестале Југославија и СССР-а?

Да кажемо само толико, у вези са нашим темом, да су и Србија, и Русија биле у дубокој кризи почетком 20. века. Скрећемо пажњу јавности на један жив и емотиван поглед дописника Руског Вестника, који је извештавао са лица места о мучним и тешким тренуцима из Београда пре и након убиства краљевског пара Обреновић. Аутор И.В. Повольный описује жалост, тескобу и тугу у Београду, у јесен 1903. године, пошто се прва еуфорија «победника» стишала²⁹⁶. Пише о ономе чега нема у званичним извештајима. Тероризам, убиства министара и државних званичника, водили су постепено Русију ка револуцијама, којима је за кратко време подлегла²⁹⁷. А пре свих, подлегао је српски краљ, убијен без утврђене кривице и без суда!

---

²⁹⁵ *Глигоријевић Б.* Краљ Александар Карађорђевић. У ратовима за национално ослобођење I. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002. С. 390–392; *Радивојевић М.* Србија и Русија 1913–1918. (необјављен текст докторске дисертације одбрањене на Универзитету у Београду, Филозофском факултету). Београд: М. Радивојевић, 2019. С. 314–362.

²⁹⁶ *Повольный И.В.* Из Србији // *Русский вестник*. 1903. №7. 19746–767. Исти аутор је писао и познати текст *Убийство Г.С. Щербины*. Рассказ очевидца // *Русский вестник*. 1903. №6.

²⁹⁷ *Вејт Н.* История советского государства 1900–1991. М.: Весь Мир: Инфра-М, 1992. С. 8–30.